

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Святослав Юрійович Возгрін,
аспірант
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 342.72/.73

НЕПРИПУСТИМІСТЬ ЗВУЖЕННЯ ЗМІСТУ ТА ОБСЯГУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Розглядаються теоретичні та практичні питання неприпустимості звуження змісту й обсягу прав і свобод людини, закріплення вказаної гарантії на законодавчому рівні та її практичне застосування. Окреслюються проблеми, що виникають у суспільстві та державі в зв'язку із застосуванням цієї гарантії, та її вплив на стан прав і свобод людини в державі. Більш детально розкривається поняття змісту й обсягу прав і свобод.

Ключові слова: гарантія, зміст та обсяг прав і свобод людини, природні та невідчужувані права, неприпустимість звуження змісту та обсягу прав людини.

В умовах економічної і політичної нестабільності України перед державою стоїть непросте завдання щодо виконання своїх обов'язків перед суспільством, зокрема у сфері охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Ці норми є конституційними гарантіями стабільності правового статусу людини. В цьому аспекті важливе значення набуває однозначне і повне розуміння поняття як змісту, так і обсягу прав, а також розгляд значення вказаної гарантії та проблем, що виникають у процесі правотворчості у зв'язку з неоднозначним розумінням вказаного поняття.

Слід зазначити, що поняття змісту та обсягу прав і свобод як гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина є недостатньо дослідженим. Відсутні наукові роботи, які б детально відображали як теоретичну сутність, так і практичне значення вказаної гарантії. Проте деякі питання досліджувалися, наприклад, у працях А. Головіна, В. Кампа, М. Козюбри, Д. Лилака, Т. Пашука, П. Рабіновича, які в основному займалися проблемами визначення прав і свобод, гарантіями їх реалізації, але поверхово розглядали зміст та обсяг прав і свобод людини та громадянина. У цій статті ми зробимо спробу дослідити поняття змісту та обсягу прав і свобод в об'єктивному значенні, зробити порівняльний аналіз застосування відповідних норм Конституції України при регулюванні відповідних суспільних відносин в аспекті неприпустимості звуження змісту та обсягу прав і свобод людини та громадянина.

Закріплення відповідних норм на рівні Основного Закону покликане захистити права і свободи людини від домінування суто політичних рішень державних органів. П. Рабінович зазначав, що права людини – це той абсолютний кордон, який не повинна перетинати жодна держава. Питання забезпечення балансу між інтересами держави, суспільства та індивіда, обґрунтованості меж та способів захисту прав і свобод завжди є актуальним для держави, особливо сьогодні, в умовах політичної та економічної кризи, яка має місце в Україні.

Сучасне вчення про свободу полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншим і загальному благу. Свобода не може бути абсолютною, вона обмежена правами і свободами інших осіб, принципами моралі, інтересами загального добробуту тощо. Визначити межі свободи може тільки закон, який є мірою свободи; дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом.

Права і свободи людини та громадянина є невід'ємними і невідчужуваними відповідно до ч. 1 ст. 22 Конституції України. Держава не дарує людині права, а тому держава не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, тим самим не дотримується умов суспільного договору, який знаходить своє закріплення в Конституції. Видатний теоретик радянського права визначає головну функцію прав людини – обмеження державної влади: «.. уперше за всю історію людства право стало набувати такої нової якості, яка дозволяє йому піднятися над владою і зрештою вирішити одну з головних проблем нашого життя, справжнє прокляття людства, – проблему упокорення та «приборкання» політичної державної влади» [1, с. 613]. Саме зараз, наголошує С. С. Алексєєв, у наш час, право та влада почали мінятися місцями. Праву як суто силовому утворенню приходить на зміну гуманістичне право – право сучасного громадянського суспільства, дієвість якого ґрунтується в основному на природній силі природного права, свободи [1, с. 613]. Тобто реалізація і дотримання саме природних прав, пріоритет природної концепції прав людини перед правовим позитивізмом має вирішити завдання українського суспільства і проблеми, що в ньому виникають.

Практичне використання можливостей, передбачених у закріплених правах, є здійсненням прав людини, що безпосередньо пов'язано із проблемою

визначення меж прав людини. Це означає, що людина може реалізовувати свої права при умові, що це не суперечить і не посягає на права іншої людини, на загальносуспільний інтерес. У зв'язку з цим надзвичайно важливою теоретичною проблемою є визначення поняття меж прав людини.

Межами прав людини є різноманітні зовнішні обставини й явища, які окреслюють зміст і обсяг прав людини. Змістом прав людини є сукупність усіх умов та засобів, з яких складаються можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісний показник кожного із прав.

Зміст і обсяг розкриваються через:

1) вказівку вчиняти чітко визначені дії (наприклад, учасники процесу можуть заявити відвід судді, але не вибирати суддів);

2) обмеження суб'єктів реалізації права (специфічні права інвалідів, жінок-матерів, неповнолітніх, біженців);

3) часові межі здійснення права (позовна давність, строки тримання під вартою);

4) визначення способів здійснення права (явочний, дозвільний, реєстраційний).

Обмеження прав і свобод людини можуть бути обґрунтовані і встановлюватися на підставі закону, а також можуть бути необґрунтовані, в результаті чого ми можемо говорити про порушення прав людини. Наприклад, тимчасове обмеження прав і свобод людини на підставі застосування ч. 2 ст. 64 Конституції України є обґрунтованим, а заборона з боку владного суб'єкта здійснити передбачене Конституцією чи законом право з підстав, не передбачених законодавством, є порушенням відповідного права. До числа виняткових, неприпустимих з точки зору Конституції слід віднести скасування чи звуження змісту та обсягу прав і свобод людини та громадянина відповідним державним органом або посадовими особами.

Слід зазначити, що важливу роль у забезпеченні непорушності прав людини, відіграє Конституційний Суд України (далі КСУ), який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Важливу роль у забезпеченні непорушності прав людини, зважаючи зокрема на величезну кількість законів, які приймає Верховна Рада України, відіграє Конституційний Суд України. Рішення КСУ стосовно того, чи обмежує відповідний законопроект права і свободи, а саме, чи звужує він зміст та обсяг прав людини мають на меті справедливе врегулювання суспільних відносин, врегулювання суспільних відносин у відповідності з Конституцією України.

Частиною 3 ст. 22 Конституції України передбачено, що при прийнятті нових законів або внесенні зміни до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод. В абзаці 3 п. 7.1 Рішення № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) Конституційний Суд України зазначив, що тлумачення словосполучення «звуження змісту та обсягу прав і свобод людини і громадя-

нина», що міститься в частині третій статті 22 Конституції України, Конституційний Суд України дав у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками), згідно з яким «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняттями змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними». При цьому Конституційний Суд України зазначив, що «загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена» [2].

Відповідно у п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) визначається, що зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру.

Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики [3].

Важливим нормативним документом у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина є Постанова Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в сфері прав людини» від 17 червня 1999 року № 757-XIV. У цій Постанові визначаються засади державної політики України, принципи та основні напрями державної політики у сфері прав людини. У контексті проблеми забезпечення прав людини та громадянина насамперед слід наголосити, що серед принципів державної політики в цій галузі є: визнання прав і основних свобод людини та громадянина такими, що дані людині від народження і є невід'ємними; забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою; забезпечення рівності всіх людей перед законом і судом; визнання верховенства права, за яким проголошення і реалізація прав і основних свобод людини та громадянина засновано лише на законі; недопущення звуження змісту та обсягу проголошених Конституцією України прав і основних свобод людини та громадянина; визнання презумпції особистої свободи людини відповідно до принципу, згідно з яким дозволено

все, крім того, що прямо забороняється законом; визнання обмеженості свободи держави, її органів і посадових осіб відповідно до принципу, згідно з яким дозволено лише те, що прямо передбачається законом [4].

У загальній теорії прав людини виокремлюють зазвичай такі варіанти вирішення питання про можливість правообмеження:

1) принципова недопустимість звуження змісту та обсягу таких прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів;

2) недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих (у тому числі соціальних) прав і свобод людини та громадянина при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів;

3) виключна — строкова (тимчасова) — допустимість звуження змісту та обсягу таких прав і свобод [5].

Аналіз відповідної літератури та законодавства дає можливість зробити висновок, що термін звуження змісту та обсягу прав і свобод та обмеження права є по своїй природі схожими. Проте якщо обмеження права зазвичай має тимчасовий характер і застосовується у передбачених Конституцією і законами України випадках, то застосування терміна «звуження» застосовується у Конституції в аспекті впливу на суспільні відносини на постійній основі. Фактично, звуження змісту прав і свобод має на увазі обмеження прав і свобод людини саме на постійній основі. Тому досить логічним є розкриття змісту терміна «обмеження».

Басов А. В., проаналізувавши погляди багатьох учених відносно змісту терміна «обмеження», вивів таке його визначення: обмеження — це юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлена на досягнення відповідних цілей, в результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом встановлення різного роду меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер. Також він виділив основні ознаки обмеження:

1) обмеження представляють собою певні юридичні та фактичні наслідки у вигляді «незручних» умов для здійснення правових інтересів відповідних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), права і свободи яких обмежуються, при одночасному задоволенні «правових інтересів» суб'єкта владних повноважень, що запровадив дані обмеження, або інтересів третьої сторони, що зацікавлена у запровадженні таких обмежень;

2) у будь-якому разі обмеження завжди представляють собою зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій);

3) обмеження, що запроваджуються у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій, завжди мають встановлені нормами права (законом) межі їх реалізації;

4) правомірне обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій встановлюється лише відповідним уповноваженим суб'єктом, із дотриманням процедури, що визначена в нормативно-правових актах (законах);

5) обмеження, що застосовується в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, що відповідальні за ліквідацію негативних наслідків надзвичайної ситуації. Причому, варто зазначити, що таке розширення відбувається за рахунок зменшення обсягу прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб [6].

Такий підхід вченого ми вважаємо прийнятним і достатньо аргументованим. Дійсно, до ознак звуження змісту та обсягу прав і свобод можна віднести перші дві вищевказані ознаки. Саме на ці ознаки зазвичай посилаються суб'єкти конституційного подання до Конституційного Суду України з метою перевірки закону на його відповідність Конституції.

Досліджуючи юридичну природу неприпустимості звуження змісту та обсягу прав і свобод людини, слід також звернутися до Загальної декларації прав людини, яка в ст. 29 закріплює положення, згідно із яким при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших людей та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

За останні роки, по суті з моменту прийняття Конституції України, ми спостерігаємо десятки, якщо не сотні прикладів того, що держава (її органи) порушують ст. 22 Конституції України.

Конституційний Суд України недостатньо захищає непорушність прав і свобод людини, займаючи інколи досить сумнівні правові позиції. Варто визнати, що нашій державі сьогодні важко дотримуватися ст. 22 Конституції України, оскільки, зокрема економічних прав, закріплених Основним Законом, можуть дотримуватися лише держави з розвинутою ринковою економікою, держави, які раціонально використовують державний бюджет і де-факто ставлять перед собою завдання забезпечити гідний рівень життя людини.

Багато держав з розвинутою ринковою економікою, наприклад Сполучені Штати Америки, Канада та деякі інші, не закріплюють такої кількості економічних прав людини та громадянина і не передбачають у своїх конституціях відповідних гарантій. Але в умовах сучасних реалій України, де мають місце порушення не тільки економічних, а й політичних, особистих та інших прав людини та громадянина, виключення відповідної гарантії з тексту Конституції України, на наш погляд, призведе до ще більших проблем у сфері законодавчого регулювання правового статусу особи й погіршить ситуацію з реалізацією прав людини.

Список літератури: 1. Алексеев С. С. Право. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 816 с. 2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України): Рішення КСУ від 22 травня 2008 р. № 10-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>. 3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання): Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>. 4. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 35. – Ст. 303. 5. Рабінович П. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загально-теоретичні аспекти): праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Наук. ін-т держ. буд. і місц. самовряд. АПрН України. Серія I. Дослідження і реферати / ред. кол. : П. М. Рабінович (гол. ред.), І. М. Панкевич та ін. – Л., 2001. – Вип. 3. – 108 с. 6. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект / Басов А. В. // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1. – С. 27-33. – Режим доступу : <http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/62-ponyattya-obmezhennya-yak-yurydychna-katehoriya-teoretychnyy-aspekt-basov-a-v>

НЕДОПУСТИМОСТЬ СУЖЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ И ОБЪЁМА ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА КАК ГАРАНТИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Возгрин С. Ю.

Рассматриваются теоретические и практические вопросы недопустимости сужения содержания и объёма прав и свобод человека, закрепление указанной гарантии на законодательном уровне и её практическое применение. Указывается на проблемы, которые возникают в обществе и государстве в связи с применением этой гарантии, и её влияние на состояние прав и свобод человека в государстве. Более детально раскрывается понятия содержание и объём прав и свобод.

Ключевые слова: гарантия, содержание и объём прав и свобод человека, природные и неотчуждаемые права, недопустимость сужения содержания и объёма прав человека.

NOT ADMIT THE NARROWING NATURE AND SCOPE OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AS A GUARANTEE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Vozgrin S. Y.

The theoretical and practical issues of inadmissibility narrowing the content and scope of the rights and freedoms enshrined guarantees specified in law and its practical application. Points to the problems that arise in society and state in connection with the use of this security and its impact on the state of human rights and freedoms in the country. Further details disclosed concepts content and scope of rights and freedoms.

Key words: guarantee, content and scope of human rights and freedoms, natural and inalienable rights, inadmissibility narrowing the content and scope of the rights and freedoms.

Надійшла до редакції 01.06.2014 р.